

|| หล่องอ่างอิง

¹Kerry Redshaw, <http://www.kerryr.net/pioneers/babbage.htm> (1996).

การไหว้ครูหุ่นกระบอก ช่าง ดนตรี และนาฏศิลป์ตามแนวพุทธศาสนา

ศุภกร เจริญสุขประภา*

ศิลปกรรมไทยแขนงต่างๆ ล้วนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันยิ่งใหญ่ของชาติไทยมาช้านานและล้วนเป็นวิชาชีพของศิลปิน (ครูบาอาจารย์) ที่จะต้องใช้ประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวไทย ถือว่าทุกคนต้องอาศัยสติปัญญา ความรู้ด้านต่างๆ หาเลี้ยงชีพ ซึ่งสติปัญญาและความรู้ทั้งหมดนั้น ทุกคนได้ความรู้มาจากครู โดยอาศัยว่า ครูเป็นผู้อบรม สั่งสอนและถ่ายทอดวิชาไว้ให้สำหรับนำไปใช้ดำรงชีวิต ส่วนศิลปะการแสดงหุ่นนั้นก็มีการไหว้ครูเช่นกัน

ในการแสดงหุ่นกระบอกนั้น เมื่อเริ่มแสดงหุ่นตัวนายโรงหรือตัวเอกฝ่ายชายคือ ตัวพระก็จะเป็นหุ่นกระบอกตัวแรกที่แหวกมานประตูดอกมาจากภูตอสรายตาผู้ชม โดยจะออกมารำไหว้ครู บทไหว้ครู ที่คณะหุ่นกระบอกทุกคนนิยมใช้ก็เป็นบทเดียวกัน เพลงไหว้ครูที่ใช้ก็จะใช้เพลงซ้ำปี และปิ่นตลิ่งนอก โดยใช้บทคำไหว้ครูหุ่นกระบอกคือ

ร้องซ้ำปี	สิบนิ้วลูกจะยกขึ้นประนม ขอดวายบังคมเหนือเกศี ไหว้พระพุทธรูปธรรมล้ำโลกีย์ โพยภัยอย่าได้มีมาบีฑา ไหว้คุณบิดามารดร ครูพี่อักษรทุกแหล่งหล้า ไหว้ทั้งผู้เฒ่าเทเวหา ขอจงมาช่วยอำนวยชัยฯ
ร้องปิ่นตลิ่งนอก	ทั้งแต่นั้นก็ย่ำค่ำลงแล้ว รักเจ้าสาธิตาแก้วจะนอนไหน มานอนด้วยเสียดกับพี่จะติใจ เหมือนดังได้ดอกฟ้าลงมาเขย

* อาจารย์พิเศษคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹ ศักดา บันเทิงเพชร, ดร. "หุ่นกระบอกของไทยในภูมิภาคตะวันตก" ในการศึกษาวัฒนธรรมการหุ่นกระบอกไทยลือพื้นบ้านในภูมิภาคตะวันตก. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิริวัฒนา, 2535) หน้า 222-224.

ขวยขึ้นรีนรวยระทวยทอด
ใครจะกอดอิงแอบแนบเขนย
หนวนน้ำค้างพร่างพรมลมรำเพย
ใครจะเขยชมชิดเมื่อนิทรธา
ใครใครเขาก็มาด้วยกันหมด
แม่ดอกประดู่ขุสรสไม่เห็นหน้า
ทั้งหญิงชายยึดเยียดเบียดกันมา
สัมมา สัมมา ออย่าข้าทีฯ

ชาวหุ่นกระบอกทุกคนจะใช้เนื้อร้องเดิมและทำนองเพลงไหว้ครูหุ่นกระบอกเหมือนกันหมดทุกคณะ เพราะถือว่าศิลปะการแสดงนี้มีที่มาจากแหล่งเดียวกัน ไม่มีใครดัดแปลงเนื้อร้องและหรือทำนองเพลงไหว้ครูหุ่นกระบอกที่มีมาแต่เดิมให้เป็นอย่างอื่นไปได้ ไม่ว่าหุ่นกระบอกคณะนั้นจะเก่ง เขียวชาญ มีชื่อเสียงได้รับความนิยมจากมหาชนมากเพียงใดก็ตาม ก็จะต้องคงอนุรักษ์เพลงไหว้ครูไว้ให้คงเดิม

จากบทไหว้ครูข้างต้นนั้น มีการกล่าวถึงพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ แสดงให้เห็นชัดเจนว่าในการเซ็ดหุ่นกระบอกนั้นนับถือพระพุทธศาสนาอย่างแน่นนอน และก่อนการไหว้ครูอื่นๆ ก็จะต้องกล่าวบูชาพระพุทธก่อน เพราะชาวพุทธโดยแท้จริงแล้ว นับถือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นบรมครู (สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์) เหนือสิ่งอื่นใดและเมื่อได้กราบไหว้บูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ก็จะต้องระลึกถึงพระคุณทั้งสามประการ อันได้แก่ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ ตลอดจนยังต้องคิดถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกของพระองค์ด้วย รวมเรียกว่า “พระรัตนตรัย” (แก้ว

๓ ประการ) ซึ่งเป็นหลักปรัชญาทางพระพุทธศาสนา สังเกตได้ว่า ตามงานพุทธพิธีต่างๆ ของชาวพุทธ ประธานจะจุดธูปเทียนหน้าพระพุทธรูปเพื่อเป็นการบูชาพระรัตนตรัย ไม่ได้หมายความว่าบูชาเฉพาะพระพุทธรูปเพียงพระองค์เดียว แต่จะต้องบูชาถึงพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย ดังนั้นในบทไหว้ครูหุ่นกระบอกที่เห็นวาทว่า “พระสงฆ์” ไปนั้นจริงๆ ไม่ขาดหายไปไหน แต่ได้เป็นความหมายโดยนัยของคำว่า “พระพุทธ” อยู่แล้ว ส่วนครูอื่นๆ นั้นในทางหุ่นกระบอกก็ยังมีครูที่เป็นมนุษย์และเทวดาอยู่ด้วยเหมือนกัน นอกเหนือจากพระรัตนตรัย บิดา มารดา แล้ว ครูในทางหุ่นกระบอกไม่ได้หมายถึงครูผู้ฝึกสอนเซ็ดหุ่นอย่างเดียวแต่รวมถึง ครูช่าง ครูดนตรี ครูขับร้อง ครูละคร (นาฏศิลป์) ฯลฯ ด้วย กล่าวคือ ศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกจะเกิดมีขึ้นได้ต้องอาศัยงานช่างต่างๆ ดนตรี ขับร้องและศิลปะการแสดงละครมาใช้จึงจะเกิดการแสดงหุ่นกระบอกได้ 1 โรง ดังนั้น ในการแสดงหุ่นกระบอกก็ต้องนับถือครูตามสายช่าง ดนตรี ขับร้อง ละคร (นาฏศิลป์) ด้วย ซึ่งพิธีไหว้ครูทางช่าง ดนตรี และละครจะมีโองการที่กล่าวถึงครูเทวดาอยู่หลายแห่ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อำนวย ขำปรางค์ ได้ให้คำอธิบายในหนังสือมานักิจานุกรณ์ “การไหว้ครู” ไว้ ดังนี้

การไหว้ครู ประเพณีการไหว้ครู เป็นประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของชาติไทยมาช้านาน สืบเนื่องมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนา เรื่อง ทิศ ๖ คนไทยถือว่า คนเราทุกคนมีสติปัญญา มีความรู้ในด้านต่างๆ จนสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนและครอบครัวได้ ก็ด้วยอาศัยครูเป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอน ครูจึงมีฐานะดังมารดาบิดา ด้วยเหตุนี้ จึงมีประเพณีไหว้ครูขึ้นในสังคมไทย การไหว้ครูนี้มีอยู่ในทุกๆ สาขาวิชา ตั้งแต่ครูพักอักษร (ครูสอนหนังสือ) ครูดนตรี ครูละคร (นาฏศิลป์) ครูหนัง (หนังตะลุง) ครูช่าง ฯลฯ เป็นต้น แม้มารดาบิดา ก็ถือว่าเป็นครูด้วย เรียกว่าบูรพาจารย์ เพราะสอนมาก่อนครูวิชาอื่นๆ การไหว้ครูในแต่ละแขนงวิชา หรือแต่ละสาขาอาชีพ โดยส่วนรวมแล้วคล้ายกัน จะมีแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียด ในที่นี้จะกล่าวถึงเหตุผล และความเชื่อในเรื่องการไหว้ครูดนตรีและนาฏศิลป์ไทยไว้พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

คำว่า “ครู” ในความหมายของนักดนตรีไทยและนาฏศิลป์ไทย หมายถึง ผู้สอนหรือผู้ถ่ายทอด หรือผู้ที่ให้ความรู้ด้านดนตรีและนาฏศิลป์ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงส่วนหน้าที่หรือภาระทางอ้อมของครู (บางคน) ก็ได้แก่การประดิษฐ์ คิดค้น แต่งเติม หรือ ขยายวิชาการ ซึ่งมีมาแต่ดั้งเดิมให้ละเอียดและกว้างขวางออกไป “ครู” ที่กล่าวถึงนี้มีทั้งครูที่เป็นมนุษย์ นักพรต (ฤๅษี) เป็นเทวดาเป็นยักษ์ และเป็นผี ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้คนในวงการนี้

ถูกมองว่าเป็นคนงมงาย แต่จะไปโทษว่าคนในวงการอื่นเข้าใจผิดก็ไม่ได้ เพราะหลายคนในวงการนี้ถึงมายจริง ๆ คือไม่ได้มีความเชื่อตามแนวพระพุทธศาสนา ทั้งๆ ที่เป็นชาวพุทธ นับถือพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้นับถือเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน ความเชื่อจะงมงายหรือไม่ขึ้นอยู่กับความคิดของเรา ไม่ได้อยู่ที่วัตถุหรือสิ่งของ เช่น นักดนตรีไทยนับถือและเคารพระนาดเอกว่าเป็นครู ก่อนจะบรรเลงระนาดเอกจะยกมือไหว้เสมอ ถ้าไหว้ด้วยความคิดว่า ระนาดเอกวางนี้มีช่างเป็นผู้สร้างขึ้น เราได้เรียนจนบรรเลงระนาดเอกได้ นับว่าท่านผู้สร้างระนาดเอกวางนี้เป็นผู้มีคุณแก่เรา และคิดว่าเราบรรเลงระนาดเอกได้เพราะมีครูสอน ไม่ได้รู้เอง ท่านผู้สอนเป็นผู้มีคุณแก่เรา ดังนั้น เมื่อจะบรรเลงระนาดเอกครั้งใดก็ระลึกถึงพระคุณช่างผู้สร้างระนาดเอกและระลึกถึงพระคุณของครูที่สอนให้บรรเลงระนาดเอก ความเชื่อเช่นนี้เป็นความเชื่อที่ไม่งมงาย เพราะเป็นความจริงที่ทุกคนมองเห็นได้ รู้ได้ แต่ถ้าคิดวาระนาดเอกเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีภูติผี หรือเทวดา สิ่งสถิตอยู่ก่อนจะบรรเลงระนาดเอกต้องขอขมาภูติผีหรือเทวดาเสียก่อน มิฉะนั้นเทวดาหรือภูติผีอาจไม่พอใจ จะบันดาลให้จุกเสียดหรือมีอันเป็นไปต่างๆ ความเชื่อเช่นนี้แหละที่เป็นความเชื่อแบบงมงาย ไม่ถูกต้อง และไม่สอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา นักดนตรีไทยก็ด้นักนาฏศิลป์ก็ดีเกือบ 100% เป็นพุทธศาสนิกชน อีกทั้งโองการไหว้ครูก็อ้างถึงพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เช่น มีโองการว่า

“ศรี ศรี วันนี้เป็นวันดี ขอให้เจริญศรีสุขสวัสดิ์
ตั้งใจปฏิบัติ นมัสการพระชินสีห์ (พระพุทธเจ้า) ยอกร
ขึ้นเหนือเกล้า ประณมนิ้วดุขฎิ คุณพระ (รัตนตรัย) ปก
เกศี ทุกคำเข้าเพราวงาย
หรือ

พุทธ อารานานัน ฌมม อารานานัน สงฆ์
อารานานาม
หรือ

พุทธ องค์พระพิราพ ขอเอहिจมา ฌมม องค์
พระพิราพ ขอเอहिจมา สงฆ์ องค์พระพิราพ ขอเอहिจ
มา” ดังนี้ เป็นต้น

แสดงชัดเจนว่าในทางดนตรีและนาฏศิลป์ไทยนับถือ
พระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น การเชิดครุฑที่เป็นเทวดา หรือ
อมนุษย์ทั้งหลายต้องอ้างถึงพระรัตนตรัย แสดงว่า
อมนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้ ก็ยังอยู่ในอำนาจของคุณแห่ง
พระรัตนตรัย เมื่อเป็นเช่นนั้นนักดนตรีไทยทุกคน นักนาฏ
ศิลป์ทุกคน จึงควรต้องปฏิบัติตามแนวคำสอนของ
สมเด็จพระบรมศาสดา ซึ่งทรงมีฐานะเหนือเทวดา มาร
พรหม และสมณชีพราหมณ์ทั้งหลาย ดังมีพระบาลี
รับรองไว้ในพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ว่า

“เนว ตาวาหํ ภิกขเว สเทเว โลเก สมารเก
สพฺรหฺมเก สสุสมณพฺรหฺมณินยา ปชาย สเทวมนุสฺสาย อนุ
ตฺตรํ สมฺมาสมุโพธิ อภิสมฺพุทฺโธ ปจฺจณฺญาสี”

แปลเป็นภาษาไทยว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้ยืนยันตนว่าเป็น
ผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งปัญญา เครื่องตรัสรู้ขอไม่ว่า ความ
ตรัสรู้อื่นในโลกทั้งเทวดา มาร พรหม และในหมู่สัตว์ ทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ จะยิ่งกว่า”

อนึ่ง ในพิธีไหว้ครุฑทางดนตรีและนาฏศิลป์
ของไทยเรา มีโองการที่กล่าวถึงเทวดาอยู่หลายแห่ง เช่น

“อนึ่ง ข้าพเจ้าขอกราบกรานเทพไททั้ง
3 พระองค์ พระวิษณุกรรมผู้ทรงฤทธิ์ ผู้ประสิทธิ์สาปสรรพ์
เครื่องเล่นสิ่งสาระพันในไต้หล้า อีกทั้งท่านเทวดา
ปัญจสิขร พระกรเธอถือพิณตีบันลือเสนาะสนั่น พระ
ประโคนธรรพ พระครุฑเฒ่า คุณครุฑทั้งนั้นเล่าได้สืบสาว
กันมาจนทุกวันนี้

จากโองการข้างบนนี้ อาจมีคนสงสัยว่าทำไม
เทวดาจึงมาเป็นครุฑของมนุษย์ ก่อนอื่น ต้องทำความเข้าใจ
เข้าใจให้ถูกต้องเสียก่อนว่า “เทวดา คืออะไร” เรื่องนี้
สมเด็จพระบรมศาสดา ตรัสสอนไว้ว่า “ผู้มีหิริโอดตัปปะ
(ความละอายและเกรงกลัวบาป) ได้ชื่อว่าเป็นเทวดา”
ดังนั้น มนุษย์จึงมีโอกาสเป็นเทวดาได้ หากประพฤติธรรม
ดังกล่าว การที่บรรพบุรุษของเรายกย่องครุฑเป็นเทวดา จึง
ไม่ผิดจากความจริงมากนัก เพราะในสมัยก่อน คนที่
เป็นครุฑมักจะมีดวงชะตาชีวิตที่ประทุษร้ายของตนมาก ด้วย
เกรงว่าจะถูกตำหนิในเรื่องความประพฤติ ทำให้ไม่เป็น
ที่เคารพนับถือของศิษย์ ซึ่งเป็นผลให้การอบรมสั่งสอน
ไม่ได้ผล อย่างที่พูดกันในสมัยก่อนว่า “ครุฑที่ประพฤติไม่
ดีให้ศีลให้พรแล้วไม่ศักดิ์สิทธิ์” คำว่า “พร” คือ คำสอน
อันประเสริฐ “ไม่ศักดิ์สิทธิ์” หรือไม่ประสิทธิ์ คือ ไม่เป็น
ผล นั่นเอง

การที่บรรพบุรุษของไทยยกย่องครุฑเป็น
เทวดานั้น เหตุผลก็เนื่องมาจากทุกคนมีครุฑ ครุฑที่สอนเรา
ก็มีครุฑ ดังนั้น ครุฑจึงมีมากมายและสืบทอดกันลงมา ดัง
โองการไหว้ครุฑที่ว่า “คุณครุฑทั้งนั้นเล่า ได้สืบสาวกันมา
จนทุกวันนี้” การไหว้ครุฑ ต้องไหว้ทั้งหมด จึงเกิดปัญหา 2
ประการ คือ ไม่รู้ชื่อครุฑทั้งหมด โดยเฉพาะครุฑสมัยโบราณ
กับไม่สามารถออกชื่อครุฑได้ทั้งหมด เพราะครุฑที่ล่องลับไป
แล้วมีจำนวนมากมายเหลือเกิน ผู้รู้ในสมัยโบราณ จึง
เปลี่ยนวิธีออกนามในพิธีไหว้ครุฑเสียใหม่ โดยเอาครุฑผู้
ถ่ายทอดวิชาการช่างในการทำเครื่องดนตรีไทยที่ล่องลับ
ไปแล้วทั้งหมดมารวมกันเป็นคณะบุคคล แล้วสมมตินาม
ว่า พระวิษณุกรรม ท่านองค์เดียวกับที่สมเด็จพระบรมศาสดา
ทรงกำหนดให้ภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไปมารวมกันเป็น สงฆ์
หรือคณะสงฆ์ และทรงบัญญัติให้สงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการ
ทั้งปวงคล้าย ๆ กับเป็นนิติบุคคลทางกฎหมายในปัจจุบัน
ดังนั้น พระวิษณุกรรม จึงหมายถึง ครุฑผู้ถ่ายทอดทาง
ด้านวิชาช่างทั้งปวง ซึ่งปัจจุบันได้ล่องลับไปแล้ว ใน
ท่านองค์เดียวกันนี้ พระปัญจสิขร ก็หมายถึง ครุฑผู้
ถ่ายทอดวิชาดนตรีประเภทขับกล่อมทั้งปวง อันได้แก่
เครื่องสายและขับร้อง และพระประโคนธรรพ ก็ต้อง
หมายถึง ครุฑผู้ถ่ายทอดวิชาดนตรีประเภทประโคมทั้งปวง
อันได้แก่ปี่พาทย์หรือพิณพาทย์ และปัจจุบันท่านทั้ง
หลายเหล่านี้ได้ล่องลับไปหมดแล้ว ยังคงเหลือแต่
พระคุณต่อศิษย์และผลงานที่ได้สร้างไว้ เหตุและผลดัง
กล่าวมานี้ ย่อมเป็นจริงอย่างแน่นอน เพราะครุฑช่างกิติ
ครุฑดนตรีกิติย่อมจะต้องมีอยู่จริง มิฉะนั้นแล้ววิชาการต่างๆ
ทางด้านนี้ คงไม่อาจสืบทอดจนตกมาถึงคนรุ่นเราได้
ฉะนั้น เมื่ออยู่ในพิธีไหว้ครุฑและได้ยินโองการเชิญหรือ
ไหว้ครุฑที่มีชื่อเป็นเทวดา ก็ให้ระลึกถึงครุฑทั้งหลายที่เป็น
มนุษย์ซึ่งได้ล่องลับไปแล้ว อย่าให้ความคิดติดอยู่เพียงที่

เครื่องดนตรีไทยหรือที่หัวโขน ซึ่งนำมาเป็นตัวแทนครุฑ
อาจารย์เพื่อการสักการบูชา ท่านองค์เดียวกันกับการ
ไหว้พระพุทธรูป แล้วรำลึกถึงพระคุณทั้ง 3 ของสมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้แก่พระปัญญาคุณ พระ
บริสุทธิคุณและพระกรุณาคุณ ความคิดไม่ได้ติดอยู่ที่
พระพุทธรูป มิฉะนั้น จะกลายเป็นการไหว้หรือเคารพ
ทองเหลือง ทองแดง อีสุ หิน ดิน ททราย ไปเสีย
ซึ่งเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผล ไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด

อนึ่ง มีคำพังเพยบทหนึ่งกล่าวว่า “เชื่อโบราณ
จะบานบุรี” นั้น มิได้หมายความว่า คนโบราณทำอะไร
ไม่ถูกต้องไปหมด คำกล่าวนี้ หมายความว่า คนที่ทำ
อะไรตามประเพณีโบราณ โดยไม่ได้คิดถึงแนวความคิด
เดิมอันมีเหตุผล ทำตามๆ กันไป โดยไม่เข้าใจนั้น
แหละจะบานบุรี คือ ประสบกับความเสียหายหรือสิ้น
เปลือง การที่คนโบราณกล่าวคือ ทำอะไรก็ตาม ย่อมมี
เหตุผลเสมอ แต่คนโบราณส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาน้อย
จึงไม่อาจเข้าใจในนามธรรมได้อย่างลึกซึ้ง ผู้ใหญ่ใน
สมัยโบราณ จึงต้องพูดเปรียบเทียบบ้าง หลอกให้เชื่อ
ถือในสิ่งที่ถูกต้องบ้าง อาศัยอำนาจมีดของเทวดาหรือ
ภูตผีมาบังคับบ้าง บอกรับให้คิดบ้าง และอื่นๆ อีกหลายวิธี
ซึ่งแต่ละวิธีล้วนแต่เป็นอุบายที่จะทำให้ลูกหลานเป็นสุข
ในภายหน้า ให้บ้านเมืองสงบสุขและร่มเย็น คนที่มีสติ
ปัญญาน้อย คิดหาเหตุผลไม่เป็น ก็ขอให้ทำไปโดยเชื่อ
นานไปข้างหน้าคนที่เฉลียวฉลาด เป็นปราชญ์ราชบัณฑิต
อาจเกิดขึ้น คนเหล่านี้จะเป็นผู้ให้เหตุผลได้เอง ปัจจุบัน
นี้ การศึกษาเจริญมากแล้ว เพราะมีคนศึกษาค้นคว้าใน
ทุกสาขาวิชา ทุกแห่งทุกมุม จึงใคร่จะขอให้ผู้มีความรู้สูงๆ
ทั้งหลาย ได้คิดอะไรอย่างมีเหตุผลแล้วชี้แจง เปิดเผย
ให้ผู้รับการศึกษาอันน้อยได้ทราบเหตุผล เพื่อถือเป็น
แนวทางในการปฏิบัติสืบไป ซึ่งบางครั้งคนมีความรู้สูง

อาจเข้าใจไม่ตรงกับเจตนาของคนโบราณ ขอเพียงความเข้าใจนั้นเป็นไปตามหลักการแห่งเหตุผล ไม่ใช่เข้าใจอย่างมงาย ก็เพียงพอสำหรับการเกิดเป็นคนที่ได้ศึกษาวิทยาศาสตร์แล้ว ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างการคิดอย่างมีเหตุผลจากคำกล่าวที่ว่า "ชื่อเป็นเงรสองบาท" เรื่องมีอยู่ว่า

มีพระภิกษุผู้ใหญ่รูปหนึ่ง (เงระ แปลว่า ภิกษุผู้ใหญ่บวชมาแล้ว 10 พรรษาขึ้นไป) มีปกติปฏิบัติตามคำสอน และการประพฤติปฏิบัติของพระอุปัชฌาย์ อาจารย์อยู่เสมอมาตั้งแต่เป็นสามเณร หลังจากฉันบิณฑบาตแล้ว ก็ล้างบาตร เช็ดให้แห้งแล้วผึ่งแดด เมื่อแห้งดีแล้วจึงยกบาตรมาส่งดูข้างใน แล้วจึงเก็บบาตรไปไว้ในที่ที่ปลอดภัย ทำอยู่ดังนี้ทุกเมื่อเชิ้อวัน แต่เมื่อมีผู้ถามว่า ยกบาตรขึ้นส่งดูทำไม? พระภิกษุรูปนั้น ก็ตอบ (ให้เหตุผล) ไม่ได้ บอกได้แต่ว่าทำตามที่อุปัชฌาย์ อาจารย์เคยทำและเคยสอน ดังนั้น คนที่ทำอะไรโดยไม่ทราบเหตุผลจึงถูกกล่าวหาว่า "ชื่อเป็นเงรสองบาท" เหตุผลในเรื่องนี้มีอยู่ว่า ในครั้งพุทธกาล สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงสอนพระภิกษุให้รักษาบาตรและตรวจสอบอยู่เสมอ อย่าให้รั่วได้ (ในสมัยนั้นอาหารแห้งหรืออาหารมีน้ำทุกชนิด ล้วนต้องใส่ลงในบาตรทั้งสิ้น) และเนื่องจากบาตรมีทั้งที่ทำด้วยเหล็กและดินเผา ถ้าถูกอาหารที่เค็มแล้วล้างไม่สะอาดหรือขึ้นเหล็กจะเป็นสนิมดินเผาจะผุกร่อน เป็นเหตุให้บาตรนั้นรั่วได้ พระภิกษุจึงต้องล้างให้สะอาด เพื่อขจัดความเค็ม ต้องเช็ดให้แห้งแล้วตากแดดเพื่อขจัดความชื้น ก่อนจะเก็บบาตรต้องส่งดูภายใน โดยยกขึ้นให้กันบาตรหันไปทางดวงอาทิตย์ หากบาตรรั่วเป็นรูแม้เพียงแต่ปลายเข็ม แสงแดดจะ

ลอดผ่านเข้ามาในบาตรได้ เพราะคลื่นแสงเป็นพลังงาน จึงมีความละเอียดมากกว่าอะตอมหรือโมเลกุลใดๆ ซึ่งเป็นสสาร ด้วยเหตุนี้ ภายในบาตรจึงต้องรมหรือทำให้ดำเพื่อให้มืด ถ้าบาตรรั่ว มีแสงลอดเข้ามาจะได้มองเห็นความสว่างได้ดีขึ้น ชัดเจนขึ้น หากมีรอยร่วภิกษุจะได้รับบุญเสียโดยเร็ว เพราะบาตรเป็นภาชนะที่ใช้ในการดำรงชีพเพียงชิ้นเดียว ภิกษุจึงต้องรักษาไว้อย่างดี

จากที่กล่าวมา ไม่มีใครทราบแน่ๆ ว่าเงรสองบาท องค์แรกคือพระภิกษุรูปใด? และภิกษุรูปนั้นส่งบาตรด้วยเจตนาอย่างไร? แต่เหตุผลในการส่งบาตรดังที่กล่าวมานั้น เป็นเหตุผลที่สามารถใช้วิทยาศาสตร์อธิบายได้ เป็นเหตุผลที่เป็นความจริง ฟังขึ้น สามารถตอบคำถามได้ว่าสองบาททำไม? เช่นนี้ ก็ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่มงายแล้ว ทำนองเดียวกับการทำนายยุคของไดโนเสาร์ว่ามีอายุอยู่ในยุคนั้นยุคนี่ ไม่มีใครบอกได้ว่าผิดหรือถูกเพราะในยุคดังกล่าวยังไม่มมนุษย์ จึงไม่มีผู้ใดรู้เห็นความเป็นจริง แต่ที่เราเชื่อถือกันก็เชื่อตามเหตุผล ไม่ได้เชื่อตามความเป็นจริง เพราะไม่รู้และไม่เห็นความเป็นจริงนั้น

ขอย้อนกลับมาพูดถึงการไหว้ครูอีกครั้งหนึ่งในตอนแรกของเรื่องนี้ได้กล่าวถึงคำว่า "ครู" ว่ามีทั้งที่เป็นเทวดา เป็นฤาษี เป็นยักษ์ เป็นมนุษย์ และเป็นผี ในเรื่องนี้ผู้ไหว้ครูควรจะทำความเข้าใจเสียให้ถูกต้องว่า ฤาษี ยักษ์ และผี ในที่นี้คืออะไร? ฤาษีหรือนักพรต ในทางนาฏศิลป์หมายถึงผู้รจนาคัมภีร์นาฏยศาสตร์ หรือตำราการฟ้อนรำหรืออาจพูดได้ง่าย ๆ ว่าเป็นครูทางด้านทฤษฎีหรืออาจหมายถึงครูผู้สอนที่สอนด้วยกรรมวิธีอันอ่อนโยน

ครูที่เป็นยักษ์ ได้แก่ ครูพิราพ อาจหมายถึงครูที่สอนทางด้านปฏิบัติหรืออาจหมายถึงครูผู้สอนที่สอนด้วยกรรมวิธีที่กวดขัน และเข้มงวด

ครูที่เป็นผี อาจหมายถึง ครูที่มีความประพฤดิเสียหายบางอย่าง เช่น ดื่มสุรา หรือเล่นการพนัน เป็นต้น เพราะในทางพระพุทธศาสนาคำว่า "ผี" หมายถึงความชั่วร้าย ในความเป็นจริง คนที่เป็นครูในสาขาวิชาต่างๆ แต่ยังไม่มีความเห็นผิด ประพฤติในสิ่งที่เป็นโทษแก่ตนเอง และผู้อื่นก็ยังมีอยู่

ในพิธีไหว้ครูดนตรีและนาฏศิลป์ไทย นอกจากจะกล่าวถึงชื่อครูและไหว้ครูแล้ว ยังมีการสมมติว่าได้เชิญครูทั้งหลายมาพร้อมกันในโรงพิธี แล้วเลี้ยงดูด้วยเครื่องสังเวย ซึ่งมีมากมายหลายอย่าง ในระหว่างที่ประกอบพิธีนี้อยู่ ก็มีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์สำคัญๆ ที่แสดงถึงการมาสู่โรงพิธี หรือกิริยาอาการของครู เช่น เพลงเสมอเงร กราวนอก เสมอมาร เสมอผี ตระสันนิบาต นังกิน เช่นเหล่า กราวรำ เป็นต้น พิธีการเหล่านี้เป็นการสมมติทั้งสิ้น เป็นวิธีการสอนอย่างหนึ่งที่มีอุปกรณ์ต่างๆ เช่น เครื่องดนตรี เพลง ศิระชะไขน เป็นต้น มาประกอบผู้ที่เข้าร่วมในพิธีพึงเข้าใจว่า เครื่องสังเวยทั้งหลาย เป็นเครื่องสักการะที่นำมาบูชาครูทำนองเดียวกับการถวายอาหารแด่พระพุทธ ในพิธีเจริญพระพุทธมนต์ เป็นการบูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะมีคำบาลีที่อยู่ตอนท้ายของคำถวายข้าวพระพุทธว่า "พุทธสสุ ปุเชม" แสดงชัดว่า นำอาหารมาบูชา มิใช่ให้บริโภค เพราะสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงไม่อาจบริโภคอาหารนั้นได้ ดังนั้นเครื่องสังเวยที่นำมาบูชาครูจึงเป็นเครื่องสักการะพระคุณของครู ไม่ใช่ให้ครู

บริโภค เพราะครูทั้งหลายล่วงลับไปแล้วจึงไม่อาจบริโภคได้ ส่วนเพลงต่างๆ ที่บรรเลงในพิธีไหว้ครูก็เป็นอุบายที่จะให้ศิษย์ทั้งหลายได้รำลึกถึงครู ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดวิชาและเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาให้ศิษย์ ทั้งโดยวิธีอันอ่อนโยนและโดยวิธีกวดขันอันเข้มงวดนั่นเอง

จากที่กล่าวมา เราท่านทั้งหลายคงพอจะเข้าใจได้ว่า บรรพบุรุษของเรามีความเฉลียวฉลาดในการสอนมากเพียงไร พิธีไหว้ครูที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ ถือได้ว่าเป็นวิธีสอนที่เป็นวิทยาศาสตร์ 100% เพราะสอนด้วยเหตุการณ์จริง มีอุปกรณ์ประกอบการสอน มีเหตุผลอยู่พร้อมมูล เพียงแต่มิได้อธิบายไว้เท่านั้น และการที่มิได้อธิบายไว้ ก็เพราะหากอธิบายเหตุผลแล้ว คนที่ไม่เข้าใจถึงความเป็นจริง อาจจะไม่เชื่อหรือเห็นว่าพิธีการหรือการกระทำนั้นๆ เป็นของธรรมดา ไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด อย่างที่ชาวพุทธส่วนมากจะละเลยคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งถูกต้องตามเหตุผลว่า เป็นของธรรมดา ไม่มีความสำคัญแต่อย่างใดจึงพากันละเลยต่อข้อประพฤดิปฏิบัติอันดีกันอยู่ทั่วไป เช่น เลี้ยงสุราในการจัดงานต่างๆ เป็นการขัดต่อคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา แต่ก็กระทำกันโดยทั่วไป แม้ในหมู่ผู้รับการศึกษาสูงๆ เช่น ขุนนางหรือข้าราชการเป็นต้น ดังนั้น เราจึงมักได้ยินคำกล่าวของคนโบราณว่า "อย่าแปลคณาทั้งหลาย ประเดี๋ยวจะไม่ศักดิ์สิทธิ์" ซึ่งหมายความว่า "คำคนรู้ความจริงแล้ว เขาจะไม่เห็นความสำคัญ จะทำให้การใช้คณานั้นไม่ได้ผล" นั่นเอง

ในปัจจุบัน การศึกษาเจริญก้าวหน้ามากขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ผู้คนมีความคิด และเหตุผลมากขึ้นทั้งในด้านปริมาณ (จำนวนคนที่มีเหตุผล) และ

ในด้านคุณภาพ (มีความคิดและความเข้าใจลึกซึ้ง) จึงควรกระทำการใดๆ ด้วยเหตุผล อย่างมงาย การกระทำตามบรรพบุรุษ ควรตั้งคำถามไว้ในใจเสมอๆ ว่า “ท่านให้ทำเช่นนั้นเพื่ออะไร? ทำแล้วจะได้ประโยชน์อะไร? ถ้าไม่ทำจะเกิดความเสียหายหรือให้โทษอย่างไร? เมื่อตั้งคำถามแล้วจึงหาคำตอบ คำตอบที่ได้มาตามเหตุผล จะเป็นตัวชักนำให้เกิดพฤติกรรม “ทำ” หรือ “ไม่ทำ” ถ้าเราทุกคนกระทำได้เช่นนี้ พิธีกรรมทั้งหลายที่ทำกันมาแต่โบราณ และเชื่อกันว่าเป็นไสยศาสตร์ (อธิบายไม่ได้) ก็จะกลายเป็นพิธีกรรมทางวิทยาศาสตร์ไปทันที เพราะอธิบายหรือให้เหตุผลได้ ความมงายก็จะหมดไป บ้านเมืองก็จะก้าวหน้า ประชาชนก็จะมีความสุข (เพราะไม่ถูกหลอกหลวง) ยิ่งขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้อย่างแน่นอน

จากคำกล่าวข้างต้นทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรมการไหว้ครูช่างดนตรีและนาฏศิลป์มีบทบาทต่อประเพณีการไหว้ครูหุ่นกระบอกตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพราะผู้เซ็ดหุ่นกระบอกก็เป็นชาวพุทธโดยส่วนใหญ่ ซึ่งสังคมไทยเรื่องความกตัญญูเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด เพราะความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ผู้เป็นศิษย์จึงจะต้องสำนึกในพระคุณของครูทุกท่านที่ให้สติปัญญาความรู้ และถ่ายทอดวิชาไปใช้ประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวต่อไป ตลอดจนถึงนำวิชาความรู้ที่มีอยู่ถ่ายทอดต่อลูกหลานชนรุ่นหลังต่อไปอีก ซึ่งตนก็ต้องกลายเป็นครูของเขา ก็ต้องเป็นผู้ที่มีความประพฤติปฏิบัติกิจวัตรให้เป็นที่น่าเลื่อมใสต่อศิษย์ด้วย กล่าวคือ ครูผู้ที่มีคุณธรรมมาก ก็ย่อมได้รับการยกย่องให้เกียรติและการต้อนรับที่ดีกว่า ตามระดับของคุณธรรมที่มีอยู่ในความเป็นครู ผู้เขียนเองก็ได้คลุกคลีอยู่กับวงการหุ่นกระบอก และวงการดังกล่าวที่กล่าวมาทั้งหมดเหมือนกันก็ได้แนวความคิดที่เป็นเหตุผลตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาไปใช้หาคำตอบในสิ่งต่างๆ ที่เป็นข้อสงสัยทั้งหลายที่โบราณจารย์ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างล้วนแล้วต้องมีที่มาที่ไป มีเหตุและมีผล เมื่อเป็นตามที่ได้กล่าวมา ก็สามารถทำให้ทุกคนพบความคลี่คลาย เกิดปัญญาทราบเหตุผลตามความเป็นจริงในทุกประการ

อดีตพุทธ : จิตรกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 และ 4 ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง¹

ศรินทร์ ใจเที่ยง*

บทนำ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังของไทยส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ในพุทธสถาน และมีเนื้อหาหลักเกี่ยวข้องกับศาสนา เนื่องจากความเป็นพุทธสถานจึงมีความเหมาะสมที่จะบรรจุเรื่องราวต่างๆ อันเกี่ยวกับพุทธองค์ เป็นต้นว่าเรื่องอดีตพุทธ ไตรภูมิ ชาดก พระปฐมสมโพธิ หรือพุทธประวัติ โดยมีคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์เป็นแม่บทสำหรับช่างเขียนที่จะนำเรื่องต่างๆ ในคัมภีร์มาถ่ายทอดเป็นภาพเขียน ส่วนกลวิธีในการถ่ายทอดหรือลักษณะการแสดงผลของภาพย่อมขึ้นอยู่กับเนื้อหาเรื่องราวที่ปรากฏอยู่ในหนังสืออันศักดิ์สิทธิ์นั้น²

นักวิชาการแบ่งแบบอย่างของงานจิตรกรรมไทยออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ๆด้วยกัน คือ สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ จิตรกรรมฝาผนังที่เก่าที่สุดที่ อ.ศิลป์ พีระศรี³ ให้ข้อสันนิษฐานไว้คือ จิตรกรรมที่วัดเจติยเจ็ดแถว อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย และจิตรกรรมที่ถ้ำศิลป์ จ.ยะลา ภาพเขียนที่วัดเจติยเจ็ดแถวพบว่าเป็นภาพพระพุทธเจ้า นั่งเรียงเป็นแถวๆ มีภาพบุคคลคั่น อนุมานได้ว่าเป็นพระอดีตพุทธ และภาพพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมก็มีลักษณะแบบประติมากรรมสุโขทัยแล้ว อันสันนิษฐานได้ว่างานประติมากรรมของไทยก้าวหน้ากว่างานจิตรกรรม และส่งผลต่องานจิตรกรรมไทยด้วย ส่วนภาพที่พบที่ถ้ำศิลป์ เป็นภาพเขียนสีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับเป็นแถว และมีบุคคลนั่งคั่นอยู่ ซึ่งน่าจะหมายถึงพระอดีตพุทธเช่นกัน

ศ.สันติ เล็กสุขุม⁴ อธิบายงานจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยาเป็นกลุ่มๆ ตามความนิยมในเนื้อหาและองค์ประกอบภาพ กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่เขียนไว้บนฝาผนังคูหาปรางค์และบนผนังกรุปรางค์ เรื่องราวที่นิยมเขียนคือเรื่อง

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาศิลปะการออกแบบพัสดุราภรณ์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹ บทความนี้ปรับปรุงจากวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 27 ฉบับที่ 2 เมษายน 2544 หน้า 71-81 และผู้เขียนขออนุญาตขอบพระคุณ ศ.ดร.เสมอชัย พูลสุวรรณ คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และคุณศรัณย์ ทองปาน กองบรรณาธิการนิตยสารเมืองโบราณ ที่กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะมา ณ ที่นี้

² สันติ เล็กสุขุม และ กมล ฉายาวัดนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524).

³ ศิลป์ พีระศรี, วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย (กรมศิลปากร, 2502), หน้า 13-14

⁴ สันติ เล็กสุขุม และกมล ฉายาวัดนะ, จิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา, หน้า 58-64